

Albertas ROSINAS

Vilniaus universitetas

LINKSNIŲ SINKRETIZMO IR ANALOGIJOS VAIDMUO KAI KURIŲ LINKSNIŲ FORMŲ RAIDOJE

Kaip žinoma, baltų ir kitose indoeuropiečių kalbose distribuciniai linksniai dėl įvairių žodžio galo fonologinių ir morfologinių pakitimų gali būti sinkretizuojami į vieną formalųjį linksnį. Pavyzdžiui, lotynų kalbos antrosios linksniuotės bevardės giminės daiktavardžių (pvz., *bellum*) distribuciniai vienaskaitos linksniai nominatyvas, vokatyvas ir akuzatyvas yra sinkretizuoti į vieną formalųjį linksnį, turintį požymį [TIESIOGINIS]; į vieną formalųjį linksnį [GENITYVAS-DATYVAS-LOKATYVAS] yra sinkretizuoti žodžio *Rōma* distribuciniai linksniai genityvas, datyvas ir lokatyvas ir reiškiami bendra forma *Rōmae* (dėl to plačiau žr. Comrie 1991, 46–47). Linksnių sinkretizmas būdingas ir baltų kalboms bei jų tarmėms. Tai priklauso nuo kalbas (ir jų tarmes) veikusių žodžio galo fonologinių ir morfologinių pakitimų. Pavyzdžiui, lietuvių bendrinės kalbos vienaskaitos vardininkas ir įnagininkas *rankà* yra sinkretizuoti į vieną linksnį, turintį požymį [TIESIOGINIS], plg. latvių daugiskaitos vardininką ir galininką *rokas, upes, avis, debesis*. Į vieną formalųjį linksnį yra sinkretizuotas latvių kalbos vienaskaitos akuzatyvas ir instrumentalis, taip pat daugiskaitos datyvas ir instrumentalis, plg.: *roku, zemi, sirdi, tirgu, akmeni* ir *dēliem, rokām, upēm, acīm, akmeņiem*.

Pietų žemaičių šnektose, pavyzdžiui, Šaukėnų ir Pagramančio, dėl žodžio galo fonologinių pakitimų, Leskieno dėsnių poveikio, nekirčiuotų cirkumfleksinių galūnių trumpėjimo, taip pat dėl sisteminio trumpėjimo daiktavardžių paradigmose atsirado sinkretinių linksnių formų. Vienose paradigmose jų yra mažiau, kitose daugiau; sinkretinių linksnių formų skaičius priklauso nuo daiktavardžių žodžio galo pirminės sandaros. Daugiausia sinkretizuotų linksnių formų turi (*i*)*ā* ir *ē* kamienų daiktavardžių paradigmos, mažiausiai – (*i*)*o*, *i**jo*, *i* ir *u* kamienų daiktavardžių paradigmos. Šaukėnų šnektoje sinkretizuojamos šių kamienų daiktavardžių linksnių formos:

o kamienas – vienaskaitos [KILMININKAS-GALININKAS], plg. *laūka*;

*i**jo* kamienas – baritonų vienaskaitos [GALININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *brúoli*, baritonų ir oksitonų daugiskaitos [VARDININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg.: *brúole* ir *svetē*;

ā kamienas – baritonų vienaskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ĮNAGININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *búoba*; daugiskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-

ŠAUKSMININKAS], plg. *búobas*; oksitonų vienaskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ĮNAGININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *meřgà*¹; baritonų ir oksitonų daugiskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *búobas* ir *trúobas*², baritonų daugiskaitos [NAUDININKAS-ĮNAGININKAS], plg.: *ruñkums*, *búobums*.

jà kamienas – oksitonų vienaskaitos [VARDININKAS-ĮNAGININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *valďžè*, daugiskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ŠAUKSMININKAS]. plg. *valďžès*.

ē kamienas – baritonų vienaskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *keūli*, *sēni*, oksitonų vienaskaitos [VARDININKAS-VIETININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *varliē*, *žuoliē*, baritonų ir oksitonų daugiskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *kárves*, *vařlès*³, baritonų daugiskaitos [NAUDININKAS-ĮNAGININKAS], plg. *kárvums*.

C kamienas – vyriškosios giminės oksitonų daugiskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *pí-įmenis*⁴, moteriškosios giminės daugiskaitos [VARDININKAS-GALININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *dūkteres*.

Pagramančio šnektoje dėl šnektos fonetikos ir morfologijos raidos ypatybių sinkretizuojamų linksnių vaizdas yra šiek tiek kitoks. Kalbamojoje šnektoje sinkretizuojamas *jà* ir *ē* kamieno baritonų vienaskaitos [GALININKAS-ĮNAGININKAS], plg.: *jáuje*, *kárve* ir (*i*)*ā* kamieno oksitonų vienaskaitos [VARDININKAS-ĮNAGININKAS] bei [GALININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg.: *mērgà* ir *m'ǣ.ř.ga* (žr. Jonikas 1939, 42–43).

Dėl fonologinių ir morfologinių žodžio galo pakitimų sinkretinių linksnių atsirado ir kai kurių kamienų vienaskaitos ir daugiskaitos paradigmos. Pavyzdžiui, žemaičių šnektose sinkretizuotos yra (*i*)*o* kamieno baritonų vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos kilmininko formos, plg. *ví-ru*, *brúol'u* Šauk ir kt., taip pat *ā* kamieno baritonų vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko bei galininko formos, plg. *várnas* Šauk ir kt. Latvių kalboje sinkretizuotas *o* ir (*i*)*ā* kamienų vienaskaitos galininko, įnagininko ir daugiskaitos kilmininko formos, plg. *ciemu* ir

¹ (C)CVC-*a* sandaros daiktavardžių (ir būdvardžių) su kirčiuotu *a* ir *e* priešpaskutiniame skiemenyje sinkretizuojamų linksnių formų skaičius gali būti kitoks, t. y. [VARDININKAS-ĮNAGININKAS], plg. *ràsà* ir gal. *rāsa*, *tètà* ir gal. *tēta*, būdvardį *sènà* ir gal. *sēna*. Skiriasi oksitonų galininko forma, kurios šaknies kirčiuoti *a* ir *e* yra pailginti dar prieš kirčio atitraukimą.

² (C)CVC-*as* sandaros daiktavardžių su kirčiuotais *a* ir *e* priešpaskutiniame skiemenyje sinkretizuojamų linksnių formų skaičius gali būti kitoks, t. y. [VARDININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg.: *rāsas* ir gal. *rāsàs*, *tētas* ir gal. *tētàs*.

³ (C)CVC(C)-*es* sandaros daiktavardžių su kirčiuotais *a* ir *e* priešpaskutiniame skiemenyje sinkretizuojamų linksnių skaičius yra mažesnis, t. y. [VARDININKAS-ŠAUKSMININKAS], plg. *lēpšes* ir gal. *lēpšès*, *kāles* ir gal. *kālès*.

⁴ Žr. Šaukėnų šnektos daiktavardžių linksniavimo paradigmas (Girdenis, Rosinas 1977, 345).

bezkaunu, sievu, taip pat (*i*)*ā* ir *ē* kamienų vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko bei galininko formos, plg.: *bezkaunas, rokas, upes*.

Linksnių formų sinkretizmas laiko būvyje yra veikęs atskirų šnektų vardažodžių morfologijos raidą; vieno linksniavimo tipo sinkretinės formos yra lėmusios kitų linksniavimo tipų morfologijos kitimą. Pavyzdžiui, latvių kalboje *o*, (*i*)*ā* ir *ē* kamienų vienaskaitos galininko ir įnagininko sinkretinių formų pavyzdžiu buvo sinkretizuotos *jo, ijo, i, u* ir *C* kamienų vienaskaitos galininko ir įnagininko formos: vietoj senųjų įnagininko formų **brāļu, *dadžu, *sirdim, *virsum, *akmenim* įsivestos naujos formos *brāli, dadzi, sirdi, virsu*, geriausiai atitinkančios produktyviųjų kamienų vienaskaitos galininko-įnagininko modelį⁵.

Mokslinėje literatūroje dažnai teigiama, kad žemaičių šnektose *i* kamieno galūninio kirčiavimo daiktavardžių vienaskaitos vardininkas turi *ē* kamieno formą (kai kur šalia senesnės *i* kamieno formos), plg.: *āusiē* (Kuršėnai), *āviē* (Žemaičių Naujamiestis), *ūobeliē* ir *vūobelēs* (Kretinga), *pažastiē* ir *pàžastis* (Šaukėnai) (daugiau pavyzdžių žr. Jonikas 1939, 45; Zinkevičius 1966, 245; Kazlauskas 1968, 212–213)⁶. Tačiau nė vienas iš minėtų autorių nepateikia šio morfologinio pakitimo sąlygų ir vidinių motyvų. Tą pakitimą galima paaiškinti tik sinkretizuojamų formų modelio plėtimu į kitus linksniavimo tipus dėl analogijos poveikio. Kadangi žemaičių šnektose yra sinkretizuotas *ē* kamieno oksitonų vienaskaitos vardininkas ir inesyvas (resp. vokatyvas), o *i* kamieno oksitonų vienaskaitos inesyvas turi galūnę *-ie*, kaip ir *ē* kamieno oksitonų vienaskaitos vardininkas-inesyvas, tai nesunku suprasti, kad pagal santykį vns. ines. *gerkliē* : vns. vard. *gerkliē* = vns. ines. *ausiē* : *x* ne vienoje žemaičių šnekte galėjo rasti ir vienaskaitos vardininkas *ausiē* vietoj *aūsīs*. Taigi tik linksnių formų sinkretizavimo modelio plėtimas šiuo atveju gali paaiškinti raidos vidinius motyvus ir kitimo tendencijas.

Jeigu kalbamųjų linksnių formų sinkretizavimas abejonių nekelia, tai žemaičių šnektų *i* kamieno daiktavardžių vienaskaitos inesyvo su *-ie* (= bk *-ē*), aukštaičių su *-ėj(e)* ar *-ė*, latvių su *-e* (*-ē*), lietuvių su *-ie(je)*, latvių su *-ie* (augšzemniekų šnektų su *-ī*) kilmės aiškinimai, mano supratimu, dar nėra įtikinami. Nuo šeštojo dešimtmečio lietuvių ir baltų kalbotyroje vis labiau įsigali nuomonė, kad visos minėtos inesyvo formos yra atsiradusios iš „lokatyvo“ su **-ēi* (Otrębski 1956, 41; Stang 1966, 209; Kazlauskas 1968, 152–154; Mažiulis 1970, 289–291). Aiškiausiai kalbamųjų lyčių formavimąsi yra apibūdinęs Vytautas Mažiulis. Jo nuomone, „Žemaičiuose postpozicija **-én* prie *i* kamieno baltų „loc.“ sg. **-ēi* prilipo, matyt, dar tada, kai šita **-ei* (*i*₁-kam.) nebuvo spėjusi išvirsti į **-ie*, – iš čia lie. žem. (**-ēi* + **-én* >

⁵ Senuosiuose latvių raštuose ir rytinėse ir lybiškiosiose šnektose *jo* ir *ijo* kamienų paradigmoje abiem linksniams apibendrinta galūnė *-u*, plg. *brāl'u* (žr. Endzelīns 1951, 411 ir lit.).

⁶ Kazlausko (1968, 211) minimos *ē* kamieno vienaskaitos vardininko formos *aūsi* (= bk *aūsė*), *žoņsi* iš Šaukėnų šnektos yra nesusipratimas. Šioje šnekte vartojama tik *aūsīs* (ret. *ausiē*) ir *žuņcis*.

-ėiėn) *-ėje > (av)-ė [loc. (ines.) sg.]“ (Mažiulis 1970, 291). Forma su -ie, kurią turi kai kurios latvių šnektos, Mažiulio supratimu, atsirado tada, kai *-ėi jau buvo virtęs -ie, t. y. *en suaugo su daiktavardžio „lokatyvo“ forma *-ėi > ie (Mažiulis 1970, 292).

Panašiai inesyvo (lokatyvo) su -ie kilmę aiškina ir Jonas Kazlauskas: „postpozicija en baltų tarmių dalyje turėjo suaugti su prieveiksmine forma su *-ėi, jau dvibalšiui ei išvirtus į ie, bet dar prieš akūtnių galūnių sutrumpėjimą, taigi *ugnėi > *ugnie + en > ugnieje“ (Kazlauskas 1968, 154; plg. Endzelīns 1951, 412). Remiantis Kazlausko teiginiais galima daryti prielaidą, kad lietuvių kalbos tarmių dalyje iki akūtnių galūnių trumpėjimo *ėi virtus ie buvo sakoma *vasaran (j)is mazgājā si upējen, žieman – pirtie (ar pirtē). Tokia inesyvo formų kilme ir raida vargu ar kas gali patikėti. Nesileidžiant į platesnes diskusijas šiuo tarpu galima tik tiek pasakyti, kad šie atomistiniai aiškinimai atsiejant i kamieno inesyvo formos kilmę ir raidą nuo ē ir (i)ā kamienų inesyvų formų kilmės ir raidos, t. y. atsisakant sisteminio tyrimo principų, leidžia daryti tokias logiškas išvadas: (1) tose baltų tarmėse, kur dabar vartojamos i kamieno inesyvo formos su -ie, anksčiau susiformavo (i)ā ir ē kamienų inesyvai su *en ir kad (2) tose tarmėse dar prieš ei > ē buvo sakoma *vasaran (j)is mazgājā si upējen, žieman – pirtēi. Vaizdžiai kalbant, greta „lygių“ (i)ā ir ē kamieno vienaskaitos inesyvo formų *rankājen, *upējen buvo „lygesnių“ i kamieno formų *ugnėi, dar neprisijungusių *en. Tos formos egzistavo iki tol, kol jų *-ėi sutrumpėjo, t. y. *-ėi virto *ei ir po to *ie. Lietuvių kalboje dar prieš Leskieno dėsnio veikimą naujasis „lokatyvas“ su -ie prisijungė *en, bet ne visose tarmėse. Tose tarmėse, kur dabar vartojama inesyvo forma su -ij (plg. la. -ī < ij), *ugnie dėl Leskieno dėsnio poveikio dar turėjo virsti *ugni ir tik po to „gauti postpoziciją“ (žr. Kazlauskas 1968, 154; plg. Mažiulis 1970, 291). Iš to, kas pasakyta, aiškiai matyti, kad šios hipotezės autoriai patenka į chronologinę aklavietę; teigdami, kad (i)ā ir ē kamienų vienaskaitos inesyvai rañkoje, žėmėje susiformavo iš *rankāi + en iš žėmėi + en (žr. Kazlauskas 1968, 150; plg. Mažiulis 1970, 310), jie pripažįsta, kad vienaskaitos inesyvai baltų buvo pasidaryti dar tuo metu, kai tebebuvo nesutrumpėję tautosilabinių junginių *āi, *ėi ir *ān, *ēn pirmieji sandai *ā ir *ē. Jeigu pripažįstama ši tiesa, turėtų būti pateikiami motyvai, kokiomis sąlygomis i kamieno senasis lokatyvas su *-ėi neprisijungė postpozicijos, o ē kamieno lokatyvas su *-ėi prisijungė. Galima kelti klausimą ir kitaip. Kas lėmė, kad vienose tarmėse greta (i)ā ir ē kamienų vienaskaitos inesyvo formų *rankājen, *upējen negalėjo būti i kamieno postpozicinių formų: buvo tik *ugnie arba *ugni? Į šiuos klausimus atsakyti vargu ar įmanoma, nes pačios hipotezės prielaida greičiausiai yra klaidinga: hipotezės gynėjai yra įsitikinę, kad i kamieno vienaskaitos inesyvo pagrindu iš indoeuropiečių prokalbės paveldėta „sena i-kamieno forma, atitinkanti got. anstai, gr. Hom. πόληι, s. ind. agnā ir kilusi iš -ėi + postpozicija“ (žr. Kazlauskas 1968, 153 ir lit.; plg. Mažiulis 1970, 291).

Teigiant, kad *i* kamieno vienaskaitos lokatyvas turėjo **ugn-ēi* tipo formą, būtina pripažinti, kad tokią pat formą turėjo ir vienaskaitos datyvas, t. y. **ugn-ēi*, plg. (*i*)*ā* ir *ē* kamienų datyvą-lokatyvą **rank-āi* ir **up-ēi*. Taip manyti leistų šių kamienų ir *i* kamieno kalbamųjų formų galūnių simetriškumo principas⁷. Vadinasi, priėmus Kazlausko ir Mažiulio hipotezę, kad baltai bus turėję *i* kamieno „lokatyvo“ formą su **-ēi*, reikia pripažinti, kad ir *i* kamieno datyvas turėjo būti su **-ēi*. Taigi šių formų tolesnė raida turėjo sutapti su *ē* kamieno daiktavardžių atitinkamų formų raida. Dėl to, pavyzdžiui, šiaurės žemaičių šnektose vietoj vartojamos vienaskaitos datyvo formos *ògn-ēi* reikėtų laukti **ògn-ē*.

Kalbamosios hipotezės gynėjai beveik kategoriškai atmeta prielaidą, kad tiek žemaičių, tiek kai kuriose aukštaičių (ir latvių) šnektose vartojama *i* ir (*i*)*io* kamienų vienaskaitos inesyvo galūnė *-ie* (= bk *-ē*), sutampanti su *ē* kamieno galūne, yra atėjusi ne iš *ē* kamieno, o yra *i* kamieno galūnė. Tokią nuomonę stengiasi pagrįsti Kazlauskas. Jo argumentai yra tokie: 1. „seniau *i-* ir *ē-* linksniavimai neturėjo homoniminių linksnių formų, galėjusių sudaryti pamatą skverbti *ē*-kamieniui inesyvo formai į *i*-kamina. Mažvydo ir jam priskiriamuose raštuose *i*-linksniavimas dar sveikas, išskyrus vienintelę *ē*-kamienę dgs. ines. formą *debesesu* 291₃“ (K a z l a u s k a s 1968, 152); 2. „minėtąją inesyvo formą žemaičių tarmėje turi ir *io*-kamieno daiktavardžiai, plg. *kèlie* = *kelė* „kelyje“, *vîejîe* = *véjė* „vėjyje“ (K a z l a u s k a s 1968, 152); 3. „Beveik visi *ē*-kamieno daiktavardžiai (su labai mažomis išimtimis) yra moteriškosios, o *io*-kamieno daiktavardžiai visi yra vyriškosios giminės“ (K a z l a u s k a s 1968, 153).

Pirmasis Kazlausko argumentas nėra labai stiprus: Mažvydo tekstuose iš esmės vartojami galūninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžiai, kurie nėra linkę pereiti į *ē* kamina. Tačiau, kad *i* kamieno daiktavardžiai jau buvo pasukę *ē* kamieno linkme, rodo, pavyzdžiui, žodžio *smertis* (plg.: *JAV smertis est ischgalietā* Mž 415₁₃) kilmininko *i* ir *ē* kamieno formos, plg.: *Nog smertis piktos* Mž 55₇₋₈ ir (...) *nogi amžinas smertes* Mž 25₁₋₂; taip pat žodžio *širdis* vienaskaitos įnagininko forma, plg.: (...) *prafsiti wenu balsu ir schirde* Mž 43₁₄, ir daugiskaitos vardininko forma, plg.: *Idant schirdes ir kunai mussu tawa priefakimus saugotu* Mž 392₁₆. Ši forma nemotyvuotai laikoma aukštaitybe; greičiausiai ji turi tą pačią galūnę kaip ir žodžio *deivė* daugiskaitos vardininkas, plg.: *Tos deiwes* Mž 9₂₁ ir *vařles, širdes* (Šaukėnai). *i* kamieno polinkį pereiti į *ē* kamina rodo ir *i* kamieno slavybės, plg.: vns. vard. *matzis* Mž 217₂ ir *macze* Mž 165₁₉, vns. ines. *maczeie* Mž 29₁₇, dgs. vard. *maczys* Mž 31₁₉ ir *maczes* Mž 31₂₀ ir kt. Tai viena. O antra, Mažvydo tekstų daiktavardžių linksniavimo tyrimai rodo, kad daiktavardžių linksniavimo mišinys žemaičių tarmėje buvo

⁷ Galūnių struktūros simetriškumo principą remia ir gotų kalbos *i* kamieno datyvo-lokatyvo galūnė *-ai*, plg. *nauþai* „Not“, kuri kildinama iš ide. **-ēi* (žr. Sravnitel'naja gramatika 1963, 190; plg. Krause 1968, 157–158).

prasadėjęs dar prieš Mažvydo tekstų pasirodymą. Mažvydo tekstuose pastebima, kad: 1. *jo* kamieno formos buvo perdarytos pagal *i* kamieno modelį; 2. *ē* kamieno baritonų paradigma jau veikė fonetiškai supanašėjusio *īā* kamieno paradigmą; 3. *ī* (*ī*)*u* kamieno paradigmą jau brovėsi (*ī*)*o* kamieno formų galūnės; 4. priebalsinių kamienų daiktavardžiai kartais jau turi tapačių formų su atitinkamomis (*ī*)*jo* kamieno formomis (žr. Zinkevičius 1978, 144–145).

Antrasis argumentas taip pat nėra stiprus; baltų (kaip sintetinėse) kalbose yra gramatinių morfemų, kuriose kumuliuojamos dvi reikšmės – linksnio ir skaičiaus, plg.: vns. vard. (*dant*)-*is* ir (*šird*)-*is*, s. lie. vns. naud. *vgnī amžinay* PS II 160₁ ir *wieβpati sawamuy* PK 154₂₅, *ligoni (...)* *negalinčiam* PS II 129₃₋₄ ir kt., la. vns. gal. (*bral*)-*i*, (*akmen*)-*i*, (*pavasari*)-*i*, (*sird*)-*i*, vns. lok. (*log*)-*ā* ir (*rok*)-*ā* ir kt. Šie ir kiti pavyzdžiai aiškiai rodo, kad tiek ankstesniais, tiek vėlesniais kalbos raidos etapais ne visos linksnių formų galūnės turėjo giminės „supercharakteristiką“. Jos galėjo neturėti, kaip minėta, ir iš senovės paveldėtos formos, ji galėjo išnykti ir dėl kalbų bei jų tarmių raidos ypatybių. Kaip žinoma, skirtingų linksniavimo tipų daugiskaitos vietininko formų galūnių skyrimas pagal giminę iš principo neturi jokios reikšmės (plg. Rosinas 1974, 220). Pavyzdžiui, dėl žodžio galo fonologinių ir morfologinių pakitimų pietų žemaičių kai kuriose šnektose visiems moteriškosios giminės daiktavardžiams apibendrinta vyriškosios giminės (*o* kamieno) galūnė *-u:si* (= bk *-uose*) (žr. Rosinas 1974, 221). Šie ir kiti duomenys leidžia daryti prielaidą, kad patikimiausia atrodo tokia baltų kalbų daiktavardžių morfologinė struktūra, kurią galima aprašyti formule $L^s - NC(g)$: čia *L* – leksinė morfema (arba leksema), *N* – skaičiaus morfema, *C* – linksnio morfema ir *g* – giminės indeksas, kuris pirmiausia kumuliuojamas leksemoje ir tik fakultatyviai, kaip „supercharakteristika“ įtrauktas į galūnės morfemą (žr. Bulygina 1970, 32). Baltų kalbų duomenys rodo, kad yra daugybė raiškos atvejų, kai giminės „supercharakteristika“ į galūnės morfemą visai neįtraukiama – ji yra nereikalinga. Pavyzdžiui, lokacijos raiškai tiek bendrinėje lietuvių kalboje, tiek tarmėse giminės „supercharakteristika“ nėra būtina, plg.: *Skridome virš laukų ir pievų, virš pušų ir beržų, virš upių ir ežerų, virš kalnų ir debesų; Varlė įkrito į šulinį; Krislas į akį įkrito; Kepurė įkrito į vandenį; Prapuolė, kaip į ugnį įkrito*, plg. žemaičių: *Kepūrī įkrīta į rūsī (ūpi, ūgni, vāndinī); sūmtie (rūsīē, du-biē, vandiniē) radāu varlī* (Šaukėnai) ir kt. Visais kalbamaisiais atvejais nei galūnės *-u*, *-i*, nei žemaičių *-i*, *-ie* neturi giminės „supercharakteristikos“. Visais šiais atvejais lokacijos raiškai yra svarbi linksnio ir jo semantinio vaidmens [VIE-TA] arba [VIETOS] informacija: kalbamosios galūnės teturi tik linksnio ir skaičiaus morfemas – giminės morfema gali būti tik fakultatyvi. Vietoj giminės „supercharakteristikos“ komunikacijos akte į pirmą planą iškyla leksinė žodžio reikšmė. Komunikacijos akto dalyviams paprastai nėra svarbi vadinamojo semantinio lokatyvo giminės informacija – svarbesnė yra daiktavardžio, žyminčio vietą ar vietas, leksinė reikšmė. Todėl ir trečiasis Kazlausko argumentas nėra svarus kaip tik dėl to,

kad „diferenciacija pagal giminę“, kaip rodo XVI–XVII a. tekstai buvo tik prasidėjusi, plg. *i* kamieno vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos naudininko diferenciaciją (žr. Zinkevičius 1980, 223).

Turint galvoje visus minėtus argumentus ir atsižvelgiant į lietuvių aukštaičių bei latvių tarmių duomenis galima daryti prielaidą, kad tiek žemaičių vienaskaitos inesyvo formos *-ie* (= bk *-é*), tiek aukštaičių *-ėj(e)*, tiek latvių *-ē* (*-e*) savo kilme yra *ē* kamieno inesyvo galūnės dėl įvairių motyvų išplitusios ir į kitus kamienus.

Kaip *ē* kamieno vienaskaitos inesyvo galūnė gali keisti senąją *i* kamieno vienaskaitos inesyvo galūnę, rodo, pavyzdžiui, rytų aukštaičių uteniškių šnektų *i* kamieno linksniavimo raida; *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžiams dėl žodžio galo fonologinių pakitimų pereinant į *ē* kamieną greta senosios *i* kamieno vienaskaitos inesyvo formos su *-i* atsirado ir forma su *-æ.i*, plg. *uñ.kšti* ir *uñkštæ.i* (žr. Rinkauskienė 1999, 58) – į kitų linksniavimo tipų paradigmas ji nepateko. Pagal vienaskaitos *ē* kamieno modelį greta senosios *i* kamieno daugiskaitos inesyvo formos su *-i:s* šiose šnektose radosi ir *ē* kamieno daugiskaitos inesyvo forma su *-é:s*, plg.: *uñkští:s* ir *uñkšté:s*. Galūninio kirčiavimo *i* ir konsonantinio kamienų daiktavardžiai tokių variantų uteniškių šnektose neturi, nes jie nėra sumišę su *ē* kamieno daiktavardžiais. Tas pats pasakytina ir apie vilniškių šnektų *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžius, kurie (pavyzdžiui, Linkmenų šnektose) šalia *i* kamieno formų turi ir *ē* kamieno formų: suprantama, kad greta *i* kamieno vienaskaitos inesyvo formos su *-i* resp. *-i* yra *ē* kamieno su *-æ.i*, o greta daugiskaitos inesyvo formų su *-i.su* yra ir su *-æ.su* (žr. Kardelytė 1959, 173). Galūninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžių nei vienaskaitos, nei daugiskaitos inesyvas *ē* kamieno formų dar neturi (žr. Kardelytė 1959, 172, 173).

Panašios raidos tendencijos matyti ir latvių tarmėse. Pavyzdžiui, didelėje lyviškosios tarmės dalyje, kur *i* kamieno daiktavardžiai visuotinai arba iš dalies yra perėję į *ē* kamieną, Vidžemės šnektose ir vienaskaitos, ir daugiskaitos lokatyvai yra išlaikę *i* kamieno galūnes, o Kuržemės šnektose (pavyzdžiui, Ruojoje) kalbamųjų linksnių formos turi *ē* kamieno galūnes, arba (Stendėje) vienaskaitos lokatyvas turi *ē* kamieno, o daugiskaitos lokatyvas – *i* kamieno galūnę, plg.: *sîrde*² ir *sîrdîs*² (žr. Rudzīte 1964, 219). Pereinamosiose šnektose tarp vidurinėsios ir lyviškosios tarmės, kur *i* kamienas labai stipriai sumišęs su *ē* kamieniu, beveik kiekviena *i* kamieno linksnio forma turi *ē* kamieno formą, išskyrus vienaskaitos ir daugiskaitos lokatyvą, kuris tvirtai išlaiko *i* kamieno formas, plg. Daugulių šnektos pavyzdžius: vns. lok. *kūtî*, *klētî*, *pîrtî* ir dgs. lok. *kūtîs*, *klētîs*, *pîrtîs* (Šmite 1958, 35). Tik atskiri žodžiai, pavyzdžiui, *guôve* : *guôš* „karvė“, gali turėti *ē* kamieno lokatyvo formas, plg.: *guôvê* ir *guôvêš* (Šmite 1958, 35). Šio regiono lyviškosiose šnektose kartais ir *i*jo kamieno vienaskaitos lokatyvas turi galūnę *-e* < *-ē*, plg.: *škūne*, *riņke* (Lāde), *aprile* (Nabe) ir deminutyvus su *-īc* (< *-ītis*) *skapite* (Svētciems), *šūpulite* (Vainiži), *kuŗvite* (Lāde), *grāpite* (Nabe) ir kt. (žr. Šmite 1958, 33).

Latvių tarmių duomenys taip pat rodo, kad *i* kamieno daiktavardžiams maišantis su *ē* kamieno daiktavardžiais (1) *ē* kamieno galūnę gali gauti ir vienaskaitos lokatyvas, (2) vienaskaitos lokatyvo *ē* kamieno pavyzdžiu gali būti perdirbtas ir daugiskaitos lokatyvas, (3) daugiskaitos paradigmoje senosios *i* kamieno formos išlaikomos ilgiau ir (4) kai kuriose šnektose daugumai *i* kamieno daiktavardžių linksnių formų įgyjant *ē* kamieno galūnes vienaskaitos (ir daugiskaitos) lokatyvas paprastai išlaiko *i* kamieno galūnes (plg. Š m i t e 1958, 35). Kai kuriose lyviškosiose Kuržemės šnektose *i* kamieno vienaskaitos lokatyvo galūnę perėmė net *ē* kamieno vienaskaitos lokatyvas, plg.: *muti* ‘mutė’ (Lāde), *Igati* ‘Igatė’ (Nabe), *Straupi* ‘Straupė’ (Vainiži) etc. (R u d z ī t e 1964, 218).

Lietuvių aukštaičių ir latvių vidurinėsios bei lyviškosios tarmės duomenys rodo, kad *i* kamieno vienaskaitos inesyvo (la. lokatyvo) formos galūnė la. *-e* (< *-ē*), lie. *-ėj* kilme nėra sena *i* kamieno vienaskaitos inesyvo galūnė; *i* kamieno vienaskaitos inesyvas ją gavo iš *ē* kamieno pereinant *i* kamieno daiktavardžiams į *ē* kamieną.

Žemaičių tarmėje *ē* kamieno vienaskaitos inesyvo galūnę *-ie*⁸ pirmiausia galėjo gauti į *ē* kamieną pereinantys *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžiai. Kadangi *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžiai iki jiems galutinai pereinant į *ē* kamieną greta naujųjų *ē* kamieno formų kuri laiką išlaikė ir senąsias *i* kamieno formas kaip ir galūninio kirčiavimo daiktavardžiai, tai naująją *ē* kamieno vienaskaitos inesyvo galūnę *-ie*, struktūriškai geriau atitinkančią (*i*)*ā*, *ē* ir *u* kamienų inesyvo galūnes, šakninio kirčiavimo daiktavardžių pavyzdžiu galėjo gauti ir galūninio kirčiavimo daiktavardžiai. Pagal jų modelį galūnę *-ie* galėjo perimti ir *i* kamieno vyriškosios galūnės daiktavardžiai, kurių skaičius buvo labai mažas, o semantiškai prasmingų inesyvų iš jų buvo galima pasidaryti dar mažiau (tik iš *dantis*, *debesis* ir dar vieno kito). Pereinant priebalsiniams kamienams į *i* kamieną, semantiškai prasmingų vyriškosios giminės inesyvo formų su *-ie* galėjo padaugėti, plg. *vandiniē* ir kt. (Šaukėnai ir kt.).

Pagal *i* kamieno vienaskaitos inesyvo naująjį modelį daugelyje žemaičių šnektų buvo perdirbtas ir daugiskaitos inesyvas, plg.: vns. ines. *kārtīe*, *ākīe* ir dgs. ines. *kārtīes* // *-se*, *ākīes* // *-sē* (G i r d e n i s 1963, 208, 204). Kad žemaičiai yra turėję specifinę *i* kamieno daugiskaitos inesyvo formą, išlaikytą net iki XVIII a., rodo jos reliktai „Ziwate“, plg.: vns. ines. *šyrdie* Z 137₄₋₅, *šchyrdie* Z IV₁₂ ir dgs. ines. *akyfu* Z 265₁₃, 272₁₂, *akiyfu* Z 319₁₄, *awfyfu* Z 59₁₁ ir kt. (žr. G i r d e n i s, G i r d e n i e n ė 1997, 51, 85), taip pat kai kurių pietų žemaičių *i* kamieno daugiskaitos inesyvo forma su *-ise*, plg.: vns. ines. *širdie* ir dgs. ines. *širdisē* (J o n i k a s 1939, 45). „Ziwato“ ir Pagramančio šnektos duomenys rodo, kad seniau žemaičių šnektose, kaip ir latvių

⁸ Janis Endzelynas dėl galūnės *-ē* (žem. *-ie*, aukšt. *-ėj(e)*) kilmės neturėjo tvirtos nuomonės: jam buvo neaišku, ar ta galūnė yra inovacija, pirmiausia atsiradusi *i* kamieno paradigmoje pagal *ē* kamieno modelį, ar ji yra sena *i* kamieno galūnė (žr. E n d z e l i n s 1951, 412).

lyviškosios tarmės kai kuriose šnektose, egzistavo specifinė *i* kamieno daugiskaitos inesyvo forma, kuri vėliau daug kur buvo modifikuota arba pagal *ē* kamieno modelį, arba kai kur net pagal *o* kamieno modelį, pavyzdžiui, Šakėnuose, Gerviniuose ir kitur (žr. Rosinas 1974, 220). Pagaliau ir Mažvydo daugiskaitos inesyvo forma *debefesu* Mž 293₂ aiškiai rodo, kad XVI a. pietų žemaičių šnektose *i* kamieno resp. priebalsinio kamieno daiktavardžių paradigmoje buvo žymių pakitimų – šių kamienų daiktavardžių kai kurie linksniai jau buvo gavę *ē* kamieno galūnes.

Kaip žinoma, žemaičių tarmėje vienaskaitos inesyvo formą su *-ie* turi ir *jo* bei *ijo* kamienų daiktavardžiai, plg.: *kelie* Mž 245₈, *kielie* Mž 422₁₆, *karschtie* Mž 319₁₄, *liefuwie* Mž 536₁₄₋₁₅ ir kt. Kazlauskas šios formos galūnės nelinkęs laikyti atėjusios iš *ē* kamieno (žr. Kazlauskas 1968, 153). Tačiau jo argumentai, kaip minėta, nėra įtikinami. Pirma, dėl *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžių perėjimo į *ē* kamieną ir vienaskaitos inesyvui gavus *ē* kamieno galūnę, o vėliau ją įgijus ir galūninio kirčiavimo *i* kamieno moteriškosios ir vyriškosios giminės daiktavardžiams, galūnė *-ie* neteko giminės „supercharakteristikos“ – ji tapo tik linksnio ir skaičiaus žymikliu. Tai lėmė ir *i* resp. priebalsinio kamieno kai kurių linksnių formų galūnės, kuriose kumuliuojamos tik dvi morfologinės reikšmės – linksnis ir skaičius, plg.: vns. naud. *āv-ēi* ir *vāg-ēi* (Kretinga), *āk-ēi* ir *dēbes-ēi* (Tirkšliai), vns. gal. *āv-i* ir *vāg-i* (Kretinga), *āk-i* ir *dēbes-i* (Tirkšliai), *šird-i* ir *vāg-i* (Pagramantis), *āv-i* ir *duñt-i* (Šaukėnai) ir kt. Antra, kadangi *ijo* kamieno daiktavardžių vienaskaitos galininkas **dagijan* dėl fonetikos raidos virto **dagjan* ir savo sandara nesiderino su vienaskaitos vardininku *dagi:s* < **dagijas*, todėl kitų kamienų linksniavimo pavyzdžiu buvo pakeistas naujadaru **dagīn*, kuris sutrumpėjus ilgajam tautosilabinio junginio balsiui virto **dagin*; jo galūnė sutapo su *i* kamieno vienaskaitos galininko galūne, plg.: **avin* ir **dantin* (Kazlauskas 1968, 181). Galūnę **-in* (> *-i*), kaip rodo senųjų raštų ir žemaičių šnektų duomenys, pagal *ijo* kamieno modelį gavo ir *jo* kamieno daiktavardžių vienaskaitos galininkas, plg.: *kraughi* Mž 139₆, *kraugi* Mž 25₁₁, 306₁₁, *kiely* Mž 10₁₁, *keli* Mž 335₁₅, 347₁₀, 415₁₈, 479₁₆, 480₈, 505₁₂, 511₁₇, 535₇, 556₁₄ ir *kēli*, *krāuji* (Kretinga, žr. Aleksandravičius 1999, 190), *vīejī* (Pagramantis, žr. Jonikas 1939, 40). Kai kuriose pietų žemaičių šnektose, kur žodžio gale **en* > *i*, *jo* kamieno vienaskaitos galininko galūnė *-i* galėjo atsirasti ir fonetiškai, plg.: *vīejī* < **vīejen* < **vējan* (Šaukėnai ir kt.), ir sutapti ne tik su *i*, priebalsinio, bet ir su *ē* kamieno vienaskaitos galininko galūne, plg.: *āvi*, *duñti*, *šūni* ir *žēmi* (Šaukėnai). Po šių pakitimų galūnės *-i* (< **-in*), turinčios tik linksnio ir skaičiaus reikšmę, vartojimo sfera dar labiau išsiplėtė: galūnę, neturinčią giminės reikšmės, gavo *jo* ir *ijo* kamienų vienaskaitos galininko formos. Trečia, turint galvoje kalbamųjų daiktavardžių vienaskaitos galininko formų morfologinę struktūrą ir jos galūnių morfologines reikšmes, taip pat tai, kad vykstant *ē* ir *i* kamienų resp. *jo*, *ijo* ir *i* resp. priebalsinio kamienų linksniavimo modifikacijai, *ē* ir *i* resp. priebalsinio kamieno vienaskaitos inesyvas žemaičių tarmėje jau turėjo *ē* kamieno galūnę be giminės

reikšmės, galima daryti prielaidą, kad vienaskaitos galininko, turinčio giminei neutralią galūnę *-i* ($< *in$), pavyzdžiu giminei neutrali *ē* ir *i* kamieno vienaskaitos inesyvo galūnė *-ie*, geriausiai atitinkanti žemaičių tarmės daiktavardžių linksniavimo sandarą ir raidos polinkius, buvo apibendrinta ir *jo* bei *ijo* kamienų vienaskaitos inesyvo formai greičiausiai vietoj senesnės **-i(je)*. Svarbiausias tokio apibendrinimo semantinis motyvas yra baltų kalbų tarmėms (ir bendrinėms kalboms) būdinga lokacijos raiškos tendencija – objekto, kuriame vyksta veiksmas, pavadinimas resp. linksnis ir vieta/vietos (t. y. skaičius); giminės reikšmė, arba giminės „supercharakteristika“, vietininko galūnei paprastai yra perteklinė ir todėl gali būti tik fakultatyvi.

Kalbant apie *ē* kamieno vienaskaitos inesyvo formos gramatinės morfemos (linksnio ir skaičiaus žymiklio) įsigalėjimą *i(i)o* kamieno daiktavardžių vienaskaitos inesyvo formų galūnėse, negalima išleisti iš akių kalbamųjų linksniavimo klasių raidos bendrųjų tendencijų: 1. Nestabiliųjų linksniavimo klasių perėjimą į stabiliąsias visuomet sukelia žodžio galo fonologiniai pakitimai; 2. Visos fleksijų sistemos susidarius tinkamoms raidos sąlygoms yra linkusios „turinio“ atžvilgiu vienodas kategorijas suvienodinti ir morfologiškai pagal principą „viena funkcija – viena forma“ (vok. „eine Funktion – eine Form“) (plg. Wurzel 1984, 178); 3. Tas suvienodinimas įgyvendinamas įsivedant kalbos (tarmės) fleksijų sistemoje egzistuojančias superstabilias gramatines morfemas (žymiklius) iš stabiliųjų linksniavimo klasių (plg. Wurzel 1984, 180); 4. Stabiliesios, sistemoje kiekybiškai vyraujančios fleksijų klasės turi tendenciją plisti į nestabiliąsias klases (plg. Wurzel 1985, 594); 5. Keičiant fleksijas (gramatines morfemas resp. žymiklius) galimybę įsigalėti visuomet turi morfemiškai sudėtingesnė (stipresnė), arba maksimaliai (arba bent minimaliai) ikonizuota, gramatinė morfema. Bent tris iš minėtųjų požymių turėjo žemaičių *ē* kamieno vienaskaitos inesyvo formos fleksija *-ie(je)*: a) ji priklausė stabiliojo linksniavimo klasės fleksijų sistemai; b) ji palaipsniui brovėsi į *i* resp. *C* kamienų paradigmas ir, be abejo, buvo superstabili gramatinė morfema; c) konstrukcinio ikoniškumo požiūriu ji buvo maksimaliai ikonizuota.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad žemaičių tarmėje vienaskaitos inesyvo galūnės *-ie* įsivedimas į *jo* ir *ijo* kamieno daiktavardžių vienaskaitos inesyvo formą vyko pagal proporcinės analogijos taisyklės: 1) *i* kam. vns. gal. *-i* : *i* kam. vns. ines. *-ie* = *(i)jo* kam. vns. gal. *-i* : *x*, kur *x* = *-ie*; 2) kalbamojo linksnio galūnės horizontalus suvienodinimas buvo vienas iš kelių, vedančių į tikslinę struktūrą „one meaning – one form“ (resp. 1:1 simbolizaciją); 3) šis pakitimas sumažino vienaskaitos inesyvo galūnės alomorfų skaičių; 4) alomorfų skaičiaus sumažėjimas lėmė ir mažesnę žymėtų formų skaičių (plg. Mayerthaler 1980, 110, 111, 113).

Kaip žinoma, latvių tarmėse aptinkamos *i* kamieno vienaskaitos lokatyvo formos su galūne *-ie* (Endzelīns 1951, 413; Kazlauskas 1968, 154), plg. *nakītī* (*-ī* = bk *-ie*) (žr. Ancītis 1977, 195; Rudzīte 1964, 340). Formos su *-ie* yra atsi-

radusios iš postpozicinių (žr. Kazlauskas 1968, 154; Rudzīte 1964, 340). Kazlauskas nuomone, „tokiomis formomis galima būtų laikyti senųjų paminklų vietininkus su *-ieje*, plg. *shirdieghe* Mž 525₂, *birdieie* Mž 524₆“ ir kt. (žr. Kazlauskas 1968, 154). Dabartinėse lietuvių tarmėse tokių formų neaptinkama (Kazlauskas 1968, 154; Zinkevičius 1966, 231). Kaip jau minėta, sunku pritarti Kazlauskas hipotezei, kad šio tipo formos atsirado (t. y. prisijungė postpoziciją **en*) tada, kai baltų **ēi > *ei > ie*.

Turint galvoje baltų kalbų inesyvo, adesyvo ir datyvo struktūrą, galima teigti, kad greta *i* kamieno lokatyvo resp. datyvo su **-i* kai kuriose tarmėse buvo ir datyvas-lokatyvas su **-ei* (žr. Rosinas 2000, 179). Minėtų latvių šnektų (ir galbūt lietuvių senųjų tekstų) vienaskaitos inesyvo formos su *-ie* (lie. senųjų raštų su *-ieie*) greičiausiai ir yra susiformavusios iš lokatyvo su **-ei*. Tik čia būtina viena prielaida, kad tuo metu, kai formavosi postpoziciniai lokatyvai, **-ei* jau turėjo būti virtęs *-ē*, t. y. greta senųjų lokatyvų formų **rankāi*, **upēi* su **-āi* resp. **-ēi* turėjo egzistuoti ir **pirtē < *pirtei*. Tik iš **pirtē + en* galėjo išriedėti latvių šnektų *pirtie* ar *pirtī* ir lietuvių *pirtieje*.

Tuo pat metu kai kuriose lietuvių tarmėse galėjo būti pasidaryta ir *o* kamieno daiktavardžių vienaskaitos inesyvo forma *dievieje* ← lok. **dēvē + én*, plg. *Dieweie* Mž 488₇ (ir ades. *Diewepi* Mž 38₁, 516₁₅), *Dieweie* BP II 267. Greta lokatyvo formos su **-ei > -ē* galėjo būti ir forma su **-i* (žr. Rosinas 2000, 179), iš kurios priaugus postpozicijai kai kuriose tarmėse galėjo rasti ir tokių inesyvų kaip *sapnije* BP I 123, plg. ades. *Diewipi* BP II 450. Tokios sandaros inesyvo formų turi ir įvardžiai, plg.: *iamije* BP I 367₇, *iamij* BP I 363₁₅, *iamije paczamije* BP I 363₁₆ (← lok. **jami + en*), plg. lat. *tamī* ← **tami + en*⁹ (Rosinas 1995, 57). Turint galvoje, kad vienaskaitos adesyvas *dieviepi* ir *dievipi* yra susiformavęs iš senojo datyvo su **-ei* resp. **-i + *prei*, kuris turėjo tas pačias galūnes kaip ir lokatyvas (Rosinas 2000, 176), vargu ar galima pritarti Stango nuomonei, kad senųjų raštų vienaskaitos inesyvas *Dieweje* yra formos su *-ie* perdirbinys pagal *ā* ir *ē* kamienų inesyvo formas su *-oje*, *-ėje* (Stang 1966, 182). Formos *dievieje* ir *sapnije* gali būti tokios pat senos, kaip ir adesyvai *dieviepi*, *dievipi*.

Sudėtingesnis klausimas yra *o* kamieno vienaskaitos inesyvo *miške* tipo (vietoj laukiamo **miškije*) kilmės paaiškinimas. Kazlauskas formą *miškè* (rytų aukštaičių *miškì*) kildina tiesiog iš **miškén* (Kazlauskas 1968, 150). Zinkevičius ją veda iš **miškīe + en* resp. **miškē + en*, bet nepaaiškina jos redukcijos motyvų (Zinkevičius 1980, 209–210). Stangas taip pat linkęs manyti, kad *bute* atsirado iš **butē + en*

⁹ Latvių *tamī* tipo lokatyvo formą galima kildinti ir iš **tamen*, plg. lie. *tamè < *tamén* ← **tam + en* (žr. Rosinas 1995, 59), kuri turėjo virsti **tami*. Vėliau jos galo *-i* galėjo būti pailgintas pagal daiktavardžių *o*, *ā*, *ē*, *i* ir priebalsinio kamieno vienaskaitos lokatyvą su ilguoju galūnės vokalizmu. Taip galėjo būti išvengta dėl sisteminio trumpėjimo galimos datyvo ir lokatyvo formų sinkretizacijos (plg.: dat. **tamu* → *tam* ir lok. **tami* → **tam*).

(Stang 1966, 183). Visai kitaip inesyvo galūnės kilmę aiškina Mažiulis. Jo nuomone, baltai greta „lokatyvo“ $*(nam)-uo$ (ide. $*\bar{o}/\bar{e}$) galėjo turėti ir *o/e* kamieno „lokatyvą“ $*(nam)-\bar{e}$ (ide. $*-\bar{o}/\bar{e}$), prie kurio ir priaugo postpozicija $*\acute{e}n$. Toliau jis aiškina, kad „postpozicijos $*\acute{e}n$ priaugimas prie $*(nam)-\acute{e}$ struktūriškai reiškia tiek a) postpozicijos $*\acute{e}n$ pirmojo sando eliminaciją, tiek b) kamiengalio balsio $*\bar{e}$ ($*(nam)-\acute{e}$) eliminaciją, t. y.: a) $*nam-\acute{e} + *\acute{e} > *nam-\acute{e} + (\acute{e})n > *nam-\acute{e} + n > *nam-\acute{e}n$, b) $*nam-\acute{e} + *\acute{e}n > *nam-(\acute{e}) + *\acute{e}n > *nam-\acute{e}n$ “ (Mažiulis 1970, 132). Gaila, kad šios įdomios Mažiulio hipotezės negalima paremti nei tarmių, nei senųjų raštų duomenimis. Tačiau joje slypi viena perspektyvi idėja – tam tikrų būsimos inesyvo sandaros elementų eliminacija, kurios motyvų autorius, deja, taip pat nepaaiškina. Sprendžiant šią problemą, mano supratimu, negalima laikytis tik atomistinio požiūrio – ši klausimą galima išspręsti tik sistemiškai atsižvelgiant į visų vardažodžių (kartu ir gimininių įvardžių) vienaskaitos datyvo ir inesyvo sandarą. Kaip žinoma, XVI–XVII a. tekstuose daiktavardžių vienaskaitos datyvui ir inesyvui būdinga tokia galūnių sandara:

	<i>(i)o</i> kam.	<i>ijo</i> kam.	<i>(i)ā</i> kam.	<i>ē</i> kam.	<i>i</i> kam.	<i>u</i> kam.	<i>C</i> kam.
dat.	- <i>u(i)</i>	- <i>u(i)</i>	- <i>ai</i>	- <i>ei</i>	- <i>i</i> , - <i>ie</i>	- <i>u(i)</i>	- <i>i</i> , - <i>ie</i>
ines.	- <i>ę</i>	- <i>iję</i>	- <i>oię</i>	- <i>eię</i>	- <i>iię</i>	- <i>uię</i>	- <i>iię</i>

Iš čia matyti, kad, išskyrus *(i)o* kamieną, visų kitų kamienų vienaskaitos inesyvo fleksija sinchroniškai turi mažiausiai vienu segmentu daugiau už datyvo fleksiją ir gali būti laikoma superstipriąja, arba maksimaliai ikonizuota, fleksija; *(i)o* kamieno vienaskaitos inesyvo fleksija, lyginant ją su pamatinės formos (t. y. vardininko), galima sakyti, yra silpnoji fleksija arba kontraikoniška (plg. Wurzel 1984, 59). Tokį *status quo*, mano supratimu, lėmė gimininių įvardžių ir būdvardžių vienaskaitos datyvo ir inesyvo formų struktūros reguliuojamasis poveikis. XVI a. lietuvių tekstuose turima tokia *(i)o* kamieno gimininių įvardžių ir būdvardžių vienaskaitos datyvo ir inesyvo formų paradigma:

	<i>(i)o</i> kam.	<i>(i)ā</i> kam.
Dat.	<i>tamu(i) senamu(i)</i>	<i>tai senai</i>
Ines.	<i>tamę senamę</i>	<i>toię senoįę</i>

Tiek *(i)o*, tiek *(i)ā* bei kitų kamienų datyvo ir inesyvo formų sandarą lėmė jų kilmė ir raida, kuri buvo skirtinga. Gimininių *(i)o* kamieno įvardžių (ir būdvardžių, kurie dar iki įvardžiuotinių būdvardžių atsiradimo epochos jau buvo įgiję įvardines galūnes), vienaskaitos inesyvas (*tam*)-ė yra susiformavęs iš senojo lokatyvo $*(tam)-i + \acute{e}n$ eliminuojant *-i* (ypač *allegro* stiliaus kalboje). Struktūriškai trumpesnes formas $*(tam)-\acute{e}n$ galėjo palaikyti ne tik vienaskaitos datyvas (*tam*)-*u(i)*, bet ir besiformuojantis iliatyvas $*(tan) + n\acute{a}$ bei aliatyvas $*(t\acute{a}) + pr\acute{e}$ (žr. Rosina 1995, 59–60). Taigi *(i)o* kamieno įvardžių ir būdvardžių vienaskaitos paradigmoje formuojantis

postpoziciniams lokatyvams susiklostė datyvo ir inesyvo formų sandara, kurios esmė buvo ta, kad kalbamųjų linksnių formos turėjo vienodą skiemenų skaičių ir tuo skyrėsi nuo *(i)ā* kamieno atitinkamų formų struktūros. Susiklostęs datyvo ir inesyvo formų struktūros modelis *(i)o* kamieno gimininių įvardžių ir būdvardžių paradigmose galėjo tapti ir *(i)o* kamieno daiktavardžių atitinkamų linksnių formų (t. y. datyvo ir inesyvo) struktūros reguliavimo modeliu. Todėl galima manyti, kad formuojantis *(i)o* kamieno vienaskaitos inesyvui iš konstrukcijos **(lauk)-ei + én* → **(lauk)-ē + én* jos pirmojo komponento **-ē* daugelyje tarmių galėjo būti eliminuotas veikiant *(i)o* kamieno įvardžių ir būdvardžių atitinkamų formų struktūros reguliavimo modeliui. Dėl to **(lauk)-ē + én* galėjo virsti **(lauk)-én*.

Latvių kalba dabar vietoj laukiamos *o* kamieno vienaskaitos lokatyvo formos **(ciem)-i* turi lokatyvą su *-ā*, t. y. tokį pat, kaip *ā* kamieno, plg.: *ciemā* ir *rokā*. Tradiciškai manoma, kad *o* kamieno vienaskaitos lokatyvo formos galūnė **-i* buvo pakeista *ā* kamieno atitinkama galūne *-ā* dėl to, kad ji fonetiškai sutapo su daugiskaitos vardininko formos galūne *-i* (žr. E n d z e l ī n s 1951, 398 ir lit.). Ši prielaida nėra įtikinama: 1) latvių kalbos vienaskaitos ir daugiskaitos paradigmose yra ir daugiau sinkretinių formų, bet dėl to tos formos nebuvo poliarizuotos, plg.: *o* ir *ā* kamienų sinkretines vienaskaitos akuzatyvo-instrumentalio ir daugiskaitos genityvo formas *darbu* ir *roku*, taip pat *ā* kamieno vienaskaitos genityvo ir daugiskaitos nominatyvo-akuzatyvo formas *tās rokas*; 2) kalbamųjų formų poliarizacija nebuvo būtina, nes jos buvo vartojamos skirtinguose kontekstuose (pozicijose). Tai leidžia manyti, kad *o* kamieno vienaskaitos lokatyvo ir daugiskaitos nominatyvo poliarizacijos motyvas – tų formų sinkretizmas – nėra įtikinamas. Vadinasi reikia ieškoti kitų kalbamojo pakitimo sąlygų ir vidinių motyvų. Mano supratimu, *(i)o* kamieno daiktavardžių vienaskaitos lokatyvo senosios galūnės **-i* pakeitimą *(i)ā* kamieno atitinkama galūne *-ā* galėjo lemti dėl fonologinių ir morfologinių žodžio galo pakitimų įvykęs *(i)o* ir *(i)ā* kamienų vardažodžių vienaskaitos iliatyvo formų galūnių sutapimas, dėl kurio šių kamienų kalbamųjų formų galūnės visiškai neteko giminės reikšmės. Latvių senųjų raštų duomenys rodo, kad *(i)o* kamieno vienaskaitos iliatyvo galūnė su *(i)ā* kamieno vienaskaitos iliatyvo galūne jau buvo sutapusi prieš latvių raštijos pradžią, plg.: *fauwe krusste näft pafzan mōku kalnan* Elg 71 ir *und tam ammatte kungam rohkān eedotz* LW 37 (žr. V a n a g s 1998, 54). Po to, kai **kalnanā* ir **rankānā* virto *kalnan* ir *rokan* turėjo rasti galimybė pagal santykį *(i)ā* kam. vns. ilt. *rokan* : vns. ines. *rokā* = *(i)o* kam. vns. ilt. *kalnan* : *x* pakeisti žymėtą formą **kalni* nežymėta *kalnā*, kuri tiek struktūriškai, tiek semantiškai geriau derinosi prie abiejų kamienų vienaskaitos galininko, įnagininko ir iliatyvo formų.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima daryti šias išvadas: 1. Žemaičių šnektų *i* kamieno galūninio kirčiavimo daiktavardžių vienaskaitos vardininko forma *(aus)-iē* yra atsiradusi dėl *ē* kamieno galūninio kirčiavimo daiktavardžių vienaskaitos vardininko

ir inesyvo sinkretinių formų poveikio pagal santykį vns. ines. (*žuol*)-iē : vns. vard. (*žuol*)-iē = vns. ines. (*aus*)-iē : vns. vard. *x*, kur *x* = (*aus*)-iē. 2. Tiek žemaičių *i* resp. (*i*)*jo* ir *C* kamienų vienaskaitos inesyvo galūnė *-ie*, tiek aukštaičių *-ėj(e)*, tiek latvių *-ē* (*-e*) yra įsivesta iš *ē* kamieno vienaskaitos inesyvo vykstant *ē* ir *i* kamienų daiktavardžių mišimui. 3. Kalbamoji galūnė, kaip rodo lietuvių kalbos tarmių duomenys, pirmiausia pateko į *i* kamieno baritonų paradigmą, o vėliau buvo apibendrinta ir moteriškosios, ir vyriškosios giminės oksitonų paradigmoje. 4. Kadangi *i**jo* kamieno senoji vienaskaitos galininko forma visame rytų baltų areale buvo pakeista *i* kamieno forma, žemaičių (ir jų artimesnių kaimynų) šnektose pagal susiformavusį *i* (ir *C*) kamieno vienaskaitos akuzatyvo ir inesyvo modelį inesyvo galūnė *-ie* buvo įsivesta ir į *i**jo* kamieno paradigmą, plg.: *i* kam. vns. gal. *-i* : vns. ines. *-ie* = *i**jo* kam. vns. gal. *-i* : vns. ines. *x*, kur *x* = *-ie*. 5. Daugelyje žemaičių šnektų *i* kamieno senoji daugiskaitos vietininko forma su *-isu* pagal *ē* kamieno modelį buvo perdirbta į formą su *-ies(e)*. 6. *o* kamieno vienaskaitos inesyvo forma (*lauk*)-ė yra atsiradusi iš sintaksinės konstrukcijos lokatyvas **laukei + en* → **laukē + en* → **laukén* eliminuojant pirmojo komponento *-ē* dėl (*i*)*o* kamieno būdvardžių ir gimininių įvardžių vienaskaitos naudininko ir inesyvo formų struktūros reguliuojamojo modelio poveikio. 7. Latvių kalbos (*i*)*o* kamieno vienaskaitos lokatyvo formos galūnė *-ā* yra įsivesta iš (*i*)*ā* kamieno ne dėl to, kad senoji lokatyvo galūnė **(darb)-i* sutapo dėl fonetikos raidos su daugiskaitos vardininko galūne, o dėl (*i*)*o* ir (*i*)*ā* kamienų vienaskaitos iliatyvo formų neutralizacijos. Po to, kai **kalnanā* ir **rankānā* virto *kalnan* ir *rokan*, turėjo rasti galimybę pagal santykį (*i*)*ā* kam. vns. ilt. *rokan* : vns. ines. *rokā* = (*i*)*o* kam. vns. ilt. *kalnan* : *x* pakeisti žymėtą formą **kalni* nežymėta **kalnā*, kuri struktūriškai geriau derinosi prie abiejų kamienų vienaskaitos galininko, įnagininko ir iliatyvo formų.

THE ROLE OF CASE SYNCRETISM AND ANALOGY IN THE EVOLUTION OF SOME CASE FORMS

Summary

The article presents an analysis of the role of case syncretism and analogy in the evolution of some case forms. The data drawn from the old manuscripts and dialects attest to the following: 1. In Žemaitian subdialects, the oxytonic *i*-stem nominal nominative singular form (*aus*)-iē evolved under the influence of oxytonic *ē*-stem nominal nominative and inessive singular syncretic forms according to the proportional analogy formula: ines. sing. (*žuol*)-iē : nom. sing. (*žuol*)-iē = ines. sing. (*aus*)-iē : nom. sing. *x*, where *x* = (*aus*)-iē. 2. Both the Žemaitian *i*-stem resp. (*i*)*jo*-stem and *C*-stem inessive singular ending *-ie* and the Aukštaitian ending *-ėj(e)* as well as the Latvian *-ē*, (*-e*) were introduced from the *ē*-stem inessive singular as a result of the merger of *ē*-stem and *i*-stem nouns brought about by word-final phonological changes. 3. The said ending first occurred in the barytonic *i*-stem nominal paradigm, and later it was

introduced into both the masculine and the feminine oxytonic nominal paradigm. 4. As the old (*i*)*io*-stem accusative singular form was replaced by the *i*-stem form in the whole Baltic area, in Žemaitian (and their nearer neighbours') subdialects, the inessive ending, as a superstable and maximally iconic inflection, was introduced into the (*i*)*io*-stem paradigm, too, on the model of the *i*-stem (and *C*-stem) accusative and inessive singular. 5. In most Žemaitian subdialects, the old *i*-stem inessive plural form in *-isu* was modified to *-ies(e)* on the *ē*-stem model. 6. The *o*-stem inessive singular form (*lauk*)-*é* evolved from the syntactic construction **laukei + en → *laukē + en → *laukén* by eliminating the first component *-ē* under the regulating influence of the structural model of (*i*)*o*-stem adjectival and pronominal dative and inessive singular forms. 7. In the Latvian language, the (*i*)*o*-stem locative singular form ending *-ā* was introduced from the (*i*)*ā*-stem not because of the phonetically determined syncretism of the old ending of the locative **(darb)-i (<*-en)* and the ending of the nominative singular, but because of the neutralization of (*i*)*o*-stem and (*i*)*a*-stem illative singular forms. After the development of **kalnanā* and *rankānā* into *kalnan* and *rokan* according to the ratio (*i*)*ā*-stem ill. sing. *rokan* : iness. sing. *rokā* = (*i*)*o*-stem ill. sing. *kalnan* : *x*, there must have appeared a possibility to replace the old form **kalni* by a newer form, *kalnā*, which was structurally more compatible with the accusative, instrumental and illative singular forms of both stems.

LITERATŪRA

- Ancītis K., 1977, *Aknīstes izloksne*, Rīga.
- Bulygina, 1970 – Т. В. Булыгина, *Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме)*, – *Морфологическая структура слова в индоевропейских языках*, Москва.
- Comrie B., 1991, *Form and function in indentifying cases*, – *Paradigms. The economy of inflection*, ed. F. Plank, Berlin etc., 41–55.
- Endzelīns J., 1951, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga.
- Girdenis A., 1963, *i*-kamieniai Tirkšlių tarmės daiktavardžiai ir jų raida, – *Kalbotyra*, VI, 29–36.
- Girdenis A., A. Rosinas, 1977, *Lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo tipų hierarchija ir pagrindinės jos kitimo tendencijos (bendrinės kalbos ir žemaičių tarmės duomenimis)*, – *Blt XIII* (2) 338–348.
- Girdenis A., D. Girdenienė, 1997, 1759 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius.
- Jonikas P., 1939, *Pagramančio tarmė*, Kaunas.
- Kardelytė J., 1959, *Daiktavardžio kaitymas Linkmenų tarmėje*, – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, II, 165–176.
- Kazlauskas J., 1968, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius.
- Krause W., 1968, *Handbuch des Gotischen*, München.
- Mayerthaler, 1980, *Aspekte der Analogietheorie*, – *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*, Berlin etc., 80–130.
- Mažiulis V., 1970, *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai*, Vilnius.
- Otrębski J., 1956, *Gramatyka języka litewskiego*, III, Warszawa.
- Rinkauskienė R., 1999, *Rytų aukštaičių uteniškių vardažodis: dabartinė padėtis ir istorinė raida*. Daktaro disertacija, Vilnius.
- Rosinas A., 1974, *Moteriškosios giminės vardažodžių ir įvardžių daugiskaitos vietininkų raida kai kuriose rytinėse dūnininkų šnektose*, – *Blt X* (1) 65–68.
- Rosinas A., 1995, *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilnius.
- Rosinas A., 2000, *Inesyvo ir adesyvo formų kilmės ir raidos klausimu*, – *Blt XXXIV* (2) 173–183.
- Rudzīte M., 1964, *Latviešu dialektoloģija*, Rīga.
- Sravnitel'naja grammatika*, 1963 – *Сравнительная грамматика германских языков*, III, Москва.

Stang Ch. S., 1966, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo.

Šmite E., 1958, Vidus un lībisko izlokšņu saskare Dauguļos, – Valodas un literatūras institūta Raksti, VI, 5–99.

Vanags P., 1998, Visvecākā perioda (XVI gs.–XVII gs. sākuma) latviešu raksti: avotu vēsture un dažas problemātiskas fonoloģijas, morfoloģijas, sintakses un leksikas īpatnības. Habilitācijas darbs, Viļņa.

Wurzel W. U., 1984, Flexionsmorphologie und Natürlichkeit, – Studia Grammatica, XXI.

Wurzel W. U., 1985, Morphologische Natürlichkeit und morphologischer Wandel zur Vorhersagbarkeit von Sprachveränderungen, – Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science, IV, Current issues in the linguistic theory. Papers from the 6th International Conference on Historical Linguistics, ed. by Jacek Fisiak, 587–599.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1978, M. Mažvydo raštų kalba, – Blt XIX (2) 139–146.

Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, II, Vilnius.

SUTRUMPINIMAI

Mž – Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. Spaudai parengė Dr. Jurgis Gerulis, Kaunas, 1922.

PK – Polski z litewskim Katechism... w Wilnie, 1598 (Cit. iš leid.: 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmas, 2-as leid. (fotografuotinis), Kaunas, 1939).

PS – Šyrwids Punktai sakimu (Punkty kazań), I, 1629; II, 1644. Fr. Specht, Göttingen, 1929.